

https://doi.org/10.31516/2410-5325.085.01*

УДК 27-18:128.5:141.32/.4](477)Сковорода(045)

ХРИСТІЯНСЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ І «ПЛОТСЬКИЙ РОД» У ФІЛОСОФІЇ Г. С. СКОВОРОДИ

Г. Д. Панков

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
georgijpankov2756@gmail.com

А. А. Кікоть

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
ankikot13@gmail.com

H. Pankov

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1017-4891>

A. Kikot

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6927-4892>

Г. Панков, А. Кікоть. Християнський персоналізм і «плотський рід» у філософії Г. С. Сковороди

Проаналізовано критичне ставлення Г. Сковороди до масового суспільства з характерним йому антропологічним типом «плотської людини». Доведено, що осуд і прагнення витіснити спільноту «рабів плоті» доповнюється прагненням до її духовної трансформації з метою єднання з Богом у духовному середовищі серця. Осудження «плотського роду» разом із «плотською людиною» в обрії християнської думки визнається одним з аспектів персоналізації людини і суспільства. Виконане дослідження поширює й поглиблює трактування християнського персоналізму як фундаменту філософії Г. Сковороди у зв'язку з її співвіднесеністю з аскетичною критикою масового суспільства.

Ключові слова: християнський персоналізм, персоналізація, «плотський рід», «плотська людина», духовна трансформація, кордологічна антропологія, аскетична думка, особистість, серце, щастя.

H. Pankov, A. Kikot. Christian personalism and “carnal race” in the philosophy of H. S. Skovoroda

The purpose of the article is to analyze H. Skovoroda's criticism of mass society, called the “carnal race”, based on the position of Christian personalism, which the Ukrainian philosopher adhered to. Its implementation will allow us to expand our view of H. Skovoroda's personology, taking into account the ascetic component and critical orientation of the content of his creative heritage.

The main methodological tool for the stage of the mentioned problem includes a philosophical-anthropological, axiological and philosophical-religious analysis of H. Skovoroda's texts in their dialectical unity and interaction.

The result of the research presented in the article. The undertaken analysis of the teachings of H. Skovoroda revealed his critical attitude towards mass society, the environment of which is the “carnal man” as an anthropological type. An alternative to the named society has been identified, which is contrasted with the Kingdom of God as a community of spiritually renewed people. It is shown that condemnation and the desire to oust the community of “slaves of the flesh” is complemented by the desire for its spiritual transformation towards unity with God in the inner world of the individual — the heart. The view of the philosophy of the heart as an essential feature of personalistic thought is substantiated, and the achievement of identity with God and Christ in the spiritual space of the heart organically correlates personalism with Christian thought. The condemnation of the “carnal race” together with the “carnal man” in the horizon of Christian thought is recognized as one of the aspects of the personalization of man and society, a concern aimed at their spiritual transformation.

The scientific novelty. The interpretation of Christian personalism as the foundation of H. Skovoroda's philosophy has been expanded and deepened due to its correlation with the ascetic criticism of mass society. This circumstance allows us to pay serious attention to the role of criticism in constituting the Christian-personalistic foundation of the work of the Ukrainian philosopher.

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

To develop an understanding of Christian thought, the organic connection between its personalistic and ascetic values is demonstrated, which makes it possible to evaluate their unity and interconnection in their focus on the spiritual development of man and society.

The practical significance. The results of this study can be used in the educational process for teaching general and special courses on the history of philosophy, the history of Ukrainian culture, and Christian ethics.

Keywords: *Christian personalism, personalization, "carnal race", "carnal man", spiritual transformation, cordological anthropology, ascetic thought, personality, heart, happiness.*

Актуальність теми дослідження зумовлюється визначним місцем, яке у вітчизняній культурі посідають постать і творчість Г. С. Сковороди, а також роллю його вчення в розвитку української філософської думки. Г. Сковороду називають одним із символів українства та уособленням українського національного характеру, українським Сократом, основоположником українського персоналізму. Людиномірність, яка перебуває в основі його філософської спадщини, визнається надзвичайно затребуваною гуманістичною цінністю в надскладних умовах сучасного стану суспільства на світовому рівні зі зростаючим масштабом соціальних конфліктів і взаємного відчуження.

У філософсько-науковому плані актуальність цієї теми полягає в необхідності вивчення вітчизняного та світового досвіду персоналістичної думки, яка чітко виражена в християнській традиції і є стрижнем висвітлення Г. Сковородою численних питань буття людини й культури. Утвердження цінності особистості персоналізмом здійснюється в результаті ідейного протистояння процесам дегуманізації та знеособлення людини й спільноти людей, що відбувається під сильним впливом довкілля — натискамі «миру», згідно з аскетичною думкою, цінності якої поділяв Г. Сковорода. Але при цьому постає питання про персоналістичну відповідальність людини та людства за духовний вигляд, носіями якого покликані бути люди в реалізації життєвої програми. У зазначеному аспекті вивчення цієї теми охоплює актуальні питання філософської антропології, філософії відповідальності та філософії цінностей (аксіології) в християнській

думці, а також осмислення християнської думки в презентації названих аспектів філософії.

Постановка проблеми. У центрі цього дослідження — проблема піклування про особистість і про людський рід у його духовному вимірі як основне й нагальне завдання філософії Г. Сковороди, що виконувалось методом гострої критики соціального типу «плотського роду» й антропологічного типу «плотської людини» з характерними для її свідомості чуттєво-матеріальним ціннісним пріоритетом та егоцентризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософська й наукова література, присвячена вивченню творчості Г. С. Сковороди, являє собою солідний масив монографій, дисертацій, окремих статей і тез доповідей, у яких висвітлено різносторонні аспекти ідейної спадщини українського філософа. Проте окремими її критиками відзначається широкопоширена тенденція розглядати певні питання філософії мислителя в локальному форматі поза органічним зв'язком між ними (Саух, 2022). Цей зв'язок покликаний забезпечити врахування дослідниками парадигмальних засад творчості, що розглядається, які приймаються за основу інтерпретації конкретних питань у творах українського Сократа. Водночас науковці часто керуються антропологічною парадигмою, стверджуючи, що Г. Сковородою було здійснено антропологічний поворот в українській філософській та богословській думці (Попович, 2007, с. 7, с. 189). Між тим, автор цієї публікації висловився за доцільність коригування цього положення на користь визнання персоналістичного повороту вчення Г. Сковороди для того, щоб відмежувати персоналістичну парадигму філософської антропології від соціологізаторської, яка не була характерною для творчості філософа. Звернувши увагу на християнський зміст філософії мислителя, автором в одній із попередніх публікацій було запропоновано її визначення у вигляді варіанта християнського персоналізму (Панков, 2022). Це визначення з його переконливою аргументацією також можна віднайти в працях Г. Васяновича, приурочених до 300-річного ювілею Г. Сковороди (Васянович, 2022а, 2022б).

Обґрунтування персоналістичності філософії Г. Сковороди здійснено в останніх публікаціях відомого вітчизняного філософа А. М. Єрмоленка (2022, 2023), котрий визначив творчість українського мислителя філософією українського персоналізму. Таким чином, у взаємоз'язку з персоналістичною традицією філософської думки Г. Сковороди простежуються дві тенденції: перша — її співвіднесення з українською національною традицією, друга — з традицією християнської культури. При цьому обидві вони не суперечать одна одній, але взаємно одна одну доповнюють, указуючи на різносторонні контексти погляду на творчість українського Сократа. Однак сам Г. Сковорода значною мірою акцентував на релігійних цінностях у контексті порівняння з цінностями етнічними. Зважаючи на цю обставину, з'ясування персоналістичного виміру філософії Г. Сковороди в цій публікації буде здійснено в контексті християнського вчення біблійної модифікації (але не церковно-догматичної), якої неухильно дотримувався мислитель. Водночас персоналізм тісно пов'язується з аскетичним світоглядом українського філософа, а його аскетичні погляди — з персоналістичною позицією, яку він поширював у своїх творах. Запропонований підхід в осмисленні творчості Г. Сковороди становить наукову новизну у вітчизняному сквородознавстві.

Мета статті — проаналізувати критику Г. Сковородою масового суспільства «плотського роду», ґрунтуючись на позиції християнського персоналізму, якої додержував український філософ. Її здійснення дозволить розширити погляд на персонологію Г. Сковороди з урахуванням аскетичної складової та критичної спрямованості змісту його творчої спадщини. Також пропонується звернути серйозну увагу на роль критики в конституюванні християнсько-персоналістичного фундаменту творчості українського філософа. Її вивчення методом дискурсивної аналітики також становить наукову новизну, цього разу нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Персоналізм — це гуманітарна позиція, у якій утверджується цінність особистості в обрії її духовної унікальності, проте не в соціальній площині її буття. Відповідно до цього розглядаються різноманітні проблеми людського життя.

Проаналізуємо, наприклад, деякі фрагменти євдемонічного вчення Г. Сковороди (тобто його філософії щастя). «Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шановних посад, ні від багатства... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце — від миру, мир — від звання, звання — від Бога» (Сковорода, 1994, т. 1, с. 441). Згідно з глибоким переконанням філософа, «щастя твоє всередині тебе, тут центр його закопаний: пізнавши себе, все пізнаєш, не пізнавши себе, у п'їтмі ходитимеш і лякатимешся страху, де його не було. Пізнати себе повно, пізнатися й задружити з собою — це є невід'ємний мир, істинне щастя і мудрість досконала» (там само, с. 374). Як очевидно, український філософ вилучає цінність справжнього щастя із соціальної сфери життя людей і переносить його у внутрішній світ людини, що вказує на спіритуалістичне його трактування — тлумачення виключно в контексті духовного світу особистості.

Розуміння суті щастя визначається внутрішнім умиротворенням у серці індивіда, а гарантом його проголошується Бог. «Щастя твоє, і мир твій, і рай твій, і Бог твій усередині тебе є. Він про тебе, в тобі ж перебуваючи, думає, наставляючи до того, що передусім для самого тебе є корисне, розумій, чесне і благопристойне. А ти дивись, щоб Бог твій був завжди з тобою» (Сковорода, 1994, т. 1, с. 422). У цьому пункті спіритуалістичний дискурс щастя поєднується з теїстичною парадигмою євдемонічної етики, у якій цінність щастя узалежнюється від Бога і благочестивого ставлення людини до нього. У діалозі «Кільце. Дружня розмова про душевний мир» Г. Сковорода прямо називає ідеальний стан внутрішнього світу особистості євангельським визначенням: «Царство Боже всередині нас» (там само, с. 363). Осередком духовного світу у філософії Г. Сковороди визнається серце, що вказує на кордоцентричний погляд філософа на людину. Ним особливо підкреслюється думка, згідно з якою «Бог і щастя — недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй» (там само, с. 141).

Із наведеного погляду на щастя впливає визначення відповідного маршруту його пошуку, що орієнтує свідомість людини всередину себе

самої. Онтологічним підґрунтям сковородинівської антропології пошуку є його вчення про дві натури — видиму, яка представлена всіма навколишніми істотами, і невидиму, в особі Бога. Невидима натура (Бог) незримо присутня у видимій натурі, зокрема в людській природі, в її душі та серці. Здобуття людиною щастя орієнтує її на самопізнання: пізнання власної природи приводить до пізнання Бога, єднання з ним і Христом, що забезпечує людині щастя. Однак пізнання себе самого не зводиться лише до умоглядного акту, воно повинно сприяти реалізації істотного духовно-практичного завдання — утвердитися духом у внутрішньому просторі власного серця, у якому мешкає Бог, вселитися в нього Христовою вірою. Але для цього потрібно бути послідовником Христа та не звабитися філософією й марними лестощами, за переказом людським, а не за Христом (Сковорода, 1994, т. 1, с. 213). Цей парафраз думки апостола Павла (Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена, 1995, Кол. 2:8) зовсім не означає заперечення філософії. У ньому утверджується її цінність не в автономній парадигмі, але в теомонній та христоцентричній.

Згідно зі щирим переконанням Г. Сковороди, справжній шлях до щастя виявляється лише в Біблії. Її цінність означається метафорою маяка мудрості, який веде «у рай насолоди, у царство миру й любові» (Сковорода, 1994, т. 1, с. 367). «Що потрібніше, ніж душевний мир? Біблія нам від предків наших заповітом залишена, та й сама вона є заповіт, що відобразила в собі мир Божий як обгороджений рай веселощів, як закритий кивот — скарб, як раковина молюска, що в собі зберігає цінну перлину, та нетямуще нахабство наше, яке по кутках цей дім оцінює, ненавидить і не намагається пізнати» (там само, с. 376).

На основі всього викладеного сформулюємо три основні характеристики персоналізму у творчості Г. Сковороди:

1. Узалежнення цінності особистості з Божественним началом (теомізація особистості), що супроводжується її емансипацією від соціуму.

2. Устремління особистості в духовний простір її внутрішнього світу, до серцевої глибини, у якій на неї чекають Божественна натура й невидимий Христос. Орієнтація на самопізнання

(заклик «пізнай самого себе») — це орієнтування на богопізнання і богоєднання. Самопізнання не є автономним від релігії процесом, але воно утверджується гетерономною щодо неї цінністю, тобто визнається інструментальним для богопізнання засобом і обов'язковою умовою досягнення людиною щастя.

3. Проголошення Біблії ідейним фундаментом ціннісної шкали, якою має керуватися особистість в організації та здійсненні життєвого процесу.

Викладені характеристики повністю відповідають парадигмі християнського світогляду і становлять єдиний фундамент розуміння філософської творчості Г. Сковороди загалом і окремих аспектів її змісту, включно зі ставленням до «плотського роду».

«Плотський рід» — це поняття, яке використовується в християнській аскетичній думці для позначення людської спільноти, яка керується у своєму житті інтересами, призначеними для задоволення індивідуальних чуттєво-матеріальних потреб (потреб власної «плоті»). «Життя по плоті» протиставляється «життю по Духу» (тобто Божественному життю або «життю по Христу»). Цієї позиції неухильно дотримував Г. Сковорода. Тому «плотське життя», ідеалу якого дотримувала більшість людей, оцінювалося як фальшивий орієнтир, прагнення до якого мислитель визнавав несумісним зі справжньою людською суттю (Сковорода, 1994, т. 2, с. 313).

Персоналістична думка звертає серйозну увагу на глибокий дисонанс між ідеалом особистості та реальним станом людського життя. Християнська думка вбачає ідеал у розумінні людини як образу і подоби Бога, відхід від якого оцінюється проявом зла і духовної смерті. «Ми прив'язані до світу, ми захопилися плоттю, заплуталися в софізмах диявола», — з глибоким сумом писав Г. Сковорода в одному з листів М. Ковалинському (Сковорода, 1994, т. 2, с. 313). У наведеному висловлюванні міститься лише констатація глибокого розколу між ідеальною людською спільнотою і «плотським родом». Однак цієї констатацією мислитель не обмежується, відкрито осуджуючи згаданий вище «плотський рід»:

«Роде плотський! Невігласе,
Доки будеш тяжкосерд?
Серце обмуруй тимчасом,
Глянь-но на небесну твердь.
Чому ти не хочеш знати, де таїться Біг?
Чому ти не дбаєш, щоб побачити його зміг?»
(Сковорода, 1994, т. 2, с. 313).

У викладеному фрагменті осудження «плотського роду» здійснюється в аксіологічному діапазоні земна «плоть» / небесна (божественна) твердь і супроводжується ультимативною інтенцією устремління до Бога. Ось яким чином, наприклад, виражена ця інтенція у «Розмові, названої Алфавіт, або Буквар миру»: «віддатися у волю Богу, жити за Божою натурою, справитися самому із собою», напружено, день і ніч шукати спершу Царства Божого з вигуком «Хай прийде царство твоє!» (Сковорода, 1994, т. 1, с. 419, 420). Усі ці висловлювання свідчать про аскетичний дискурс світогляду мислителя. Але висловлювання «увійдіть у хоромину вашу» «повернись у дім свій», «Дух Божий живе в нас» (там само, с. 418) свідчать про спіритуалістичний дискурс, який притаманний християнському персоналізму.

Звернемося до твору «Боротьба архистратига Михаїла з Сатаною про це: легко бути добрим». У ньому порушено питання про боротьбу між ангельськими і сатанинськими силами в кожній людині. Однак у цьому випадку йдеться не стільки про протистояння міфічних персонажів, скільки про зіткнення двох діаметрально протилежних станів серця — ангельського і сатанинського, носіями яких вважаються люди.

У змісті названого твору архангели, дивлячись на піднебесний світ, співають коротеньку пісню з такими словами:

«Світ здається прикрашений.
Та він як гріб поваплений,
Нутро його виймаю, лиш мерзоту споглядаю»
(Сковорода, 1994, т. 2, с. 72).

Метафора прикрашеної труни як семіотичного методу осудження трапляється в Біблії (Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена, 1995, Мт. 23:27), яку Г. Сковорода проголошує Божественною

мудрістю (там само, 23:27). Контраст між оздобленою зовнішньою конфігурацією труни і внутрішнім вмістом, наповненим гидотою, створює ефект огиди, яка панує в «піднебесному світі». Поширення по всьому світу гидоти в духовному розумінні пояснюється тим, що Сатана погасив божественний вогонь у серцях більшості людей і посіяв у них своє насіння. У результаті, «світ є горіх, зіпсований черв'яком, сліпець без очей і вождя, ведмідь, якого тягнуть за ніздрі, раб сатани, полонений диявола» (Сковорода, 1994, т. 2, с. 67).

Будучи філософом, Г. Сковорода був далекий від примітивного зведення джерела зла лише до лиходійств Сатани. Адже людина має свободу вибору певної ціннісної шкали, відповідно до якої вона одні варіанти приймає та глибоко інтеріоризує у своїй свідомості, а інші відкидає. На запитання «Чому багато людей керуються у власному житті злом, а не добром?», мислитель відповів небажанням таких людей прагнути духовного вдосконалення, яке сприймається важкою працею, непопулярною та зайвою в очах натовпу. Останньому властиво прагнути легкого життя й легкого шляху володіння матеріальними та соціальними благами, яким відводиться значення ціннісних пріоритетів порівняно з орієнтацією на духовні цінності. Ось, наприклад, окремі фрагменти з пісні багатія, у якій яскраво відображено його життєве кредо:

«Хай у світі я поганий — Аби був багат.
Нині совість не у моді, а золото йде в лад <...>
Що в нас у світі ганебне? Порожній гаманець.
Чи жебраком жити? Краще спущуся в смертельний гній.
І смерть солодка, поки гріш за грошем пливе.
О святе золото!»

(Сковорода, 1994, т. 2, с. 72–73).

Г. Сковорода так коментує цю пісню: «Ангельські сили жахнулися, побачивши, що сатана так хитро зумів розтлити цю біснувату душу, яка обожноє мертве й молиться до кумира» (Сковорода, 1994, т. 2, с. 73). У наведеному тексті пісні та коментарі на неї виявляються певні аспекти критики. По-перше, осуджується висунування цінності золота (символу привабливості володіння матеріальним багатством) на пріоритетну висоту аксіологічної шкали, що супроводжується усуненням безумовної цінності духовно-божественного начала. По-друге, таврується

цинізм, який вилучає цінність совісті на користь утвердження особистого матеріального збагачення, що знецінює значення гуманістичної моралі в людському житті. По-третє, критикується стан душі багатія («біснувата душа»), до якого людина дозволила себе довести, потрапивши в диявольські тенета. Семіотичні механізми конститування критики в скворородинівському коментарі репрезентовано різноманітними дискурсивними висловлюваннями: 1) у форматі міфологічного дискурсу («біснувата душа», яку хитро розпалив Сатана), 2) у дискурсі опозиції язичництва до християнства («молиться до кумира»), 3) у танатичному дискурсі («обожнює мертве»), 4) у сакральному дискурсі, коли в осуді якоїсь ситуації використовується авторитет божественного фактора («ангельські сили жахнулися»).

Шлях до хибного щастя, що вбачається в особистому матеріальному збагаченні, не визначається лише долею людей, які досягли успіху в зазначеному відношенні. Його цінності становлять характеристику «раба плоті» на рівні омасованої свідомості, у якій прагнення до матеріальної наживи посідає чільне місце в життєвій орієнтації. Г. Сковорода називає таку категорію людей натовпом, який є збіговиськом честолюбців, сластолюбців, лиходіїв, підлесників, хабарників, грабіжників і лиходіїв (Сковорода, 1994, т. 2, с. 73).

Після ходи цього мерзенного натовпу архангели побачили в протилежному боці групу подорожніх — ченців-лицемірів, одягнених у рясі з каптурами на голові, обважених сумками, іконами, книжками. Їм надано характеристику, у якій осуджується їхній спосіб життя: вони будують і облаштовують церкви, фанатично моляться Богові, але водночас є грошлюбними, честолюбними, немилосердними, обличчям виглядають святими, а їхнє серце сповнене беззаконня. Ось короткий зміст їхньої пісні:

«Боже, встань, чого спиш?

Чому про нас не радши? <...>

Дай нам багатство всіх мов!

Тоді-то тебе прославим,

Свічки золоті поставим,

І всі храми золочені

Зашумлять твоїми піснями —

Тільки дай нам вік золотий»

(Сковорода, 1994, т. 2, с. 74–75).

Наведена пісня наповнена словами іронії як формою критичного ставлення до дійсності. Але після її закінчення слідує шквал осуду з використанням метафор, які викликають у читача огиду. Г. Сковорода не обмежився найменуванням таких ченців лицемірами. Вони отримали оцінку «смердючих гробів», а їхній шлях — содомський, від якого віє смородом і димом нищення. Очевидно, що в основу цієї оцінки Г. Сковородою покладено танатичний та есхатологічний дискурси, які інтенсивно використовуються адептами християнської аскетичної думки в оцінювальній шкалі.

Споглядаючи з дузі небесних хмар піднебесний світ, божественні архангели занурилися в роздуми, уявляючи собі зруйнований Сodom чи Вавилон (Сковорода, 1994, т. 2, с. 68). Означена картина вказує на фінальну долю розбещеного світу (за аналогією до біблійної долі названих міст) і сконструйована вона у вигляді міфологічного дискурсу, носієм якого тут слугує Біблія та який є міфологічним інструментом, що використовував Г. Сковорода в критичному ставленні до мирського порядку. Біблійні образи Содому та Вавилону доречно розцінити як генералізуючу оцінку соціального порядку, який перебуває на межі його апокаліптичної перспективи.

Однак несподівано настроїв архангелів сумніву і страху змінюється радістю благовістя, виголошеного архангелом Гавриїлом з нагоди народження Спасителя світу. Тоді архангели замислились про перспективу порятунку світу від глобального краху і кожної людини — від її духовного падіння. Песимізм есхатології приреченості змінився оптимізмом есхатології надії. Заключна пісня, виконана архангелами, називається переможною піснею, у якій демонструється повне й остаточне торжество духовного світу, названого Г. Сковородою «домом сімисуботнім» з уславленням Отця, й Сина і Святого Духа «вчора, сьогодні й навіки» (Сковорода, 1994, т. 2, с. 87).

Ангельський пафос викладеної трансформації являє собою міфопоетичний формат християнського аскетичного пафосу, який охопив

есхатологічну перспективу глобального оновлення з центром абсолютного торжества Божественної слави. Тому фіналом концепції «плотського роду» з «плотською людиною» є ідея закономірного краху їхнього панування на світовій арені та настання глобального божественного порядку.

Висновки. 1. Викладений вище аналіз учення Г. Сковороди виявив його критичне ставлення до масового суспільства, позначеного в християнській аскетичній «плотським родом», середовище якого становить антропологічний тип «плотської людини». «Плотському роду» протиставляється Царство Боже як спільнота духовно-оновлених людей. Однак осуд і прагнення витіснити спільноту «рабів плоті» доповнюється прагненням її духовної трансформації в напрямі єднання з Богом не в захмарній сфері, а у внутрішньому світі особистості — серці. Кордологічна антропологія (філософія серця) являє собою істотну особливість персоналістичної думки, а досягнення ідентичності з Богом і Христом у духовному просторі серця характеризує розглянуте вчення як християнський персоналізм.

2. Осудження «плотського роду» разом із «плотською людиною», незважаючи на його яскраво виражену маніфестацію, слід визнати одним з аспектів персоналізації людини і суспільства в горизонті християнської парадигми. У персоналістичному контексті осуд, який виражає рішуче неприйняття чужорідного явища в антропологічному та соціальному об'рях, доречно визнати виявом піклування про людину і людську спільноту в контексті розширення й поглиблення їхньої персоналізації. Таврування та персоналізація «плотського роду» разом із «людиною плоті» виглядають персоналістичною

відповіддю на виклик негідного суспільного та людського середовища, яке «заплуталося в тенетах плоті». Таким чином, феномен «плотського роду» доречно визнати важливим чинником конституювання християнсько-персоналістичного вчення Г. Сковороди у двох основних аспектах — як об'єкт здійснення персоналізації та як чинник, котрий детермінує персоналізацію.

3. Розглянуте вчення Г. Сковороди з надзвичайною актуальністю звернене до нинішніх сучасників, до яких належить оцінка «рабів плоті». Вони становлять суспільство масового споживання з егоїстичними та партикулярними амбіціями, які призводять до гострих конфліктів і війн. Складається враження, що наведені вище слова з листа М. Ковалинському стосуються людей сучасної цивілізації: «Ми прив'язані до світу, ми захопилися плоттю, заплуталися в софізмах диявола» (Сковорода, 1994, т. 2, с. 313). А ось і гостре осудження сучасних «рабів плоті»: «Чи довго тобі повзати по землі?» «Чи будеш ти коли-небудь людиною?» (Сковорода, 1994, т. 1, с. 132). Один із варіантів виходу із сучасної антропологічної кризи закладено в персоналістичній думці, видатним послідовником якої визнано Г. С. Сковороду.

Перспектива подальшого вивчення розглянутої проблеми вбачається в аналізі її презентації в численних діалогах Г. Сковороди. Пропонується вийти за межі банального погляду на діалоги лише як на окремі локальні одиниці, у яких здійснюється християнська персоналістична думка українського Сократа. Їх доцільно розглядати в ролі семіотичного інструменту і водночас соціокультурного чинника конституювання християнсько-персоналістичного фундаменту творчості українського філософа.

Список посилань

- Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту: із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена (1995). Біблійні товариства.
- Васянович, Г. (2022а). *Християнсько-філософський персоналізм Григорія Сковороди (до 300-річчя з дня народження)*. Норма.
- Васянович, Г. (2022б). Проблема людини у християнсько-персоналістичній спадщині Григорія Сковороди: історія і сучасність (до 300-річчя від дня народження Григорія Савовича Сковороди). В В. А. Качкан (Заг. ред.), *Українознавство у персоналіях — у системі вищої медичної освіти: монографія* (Кн. 6, сс. 25–46). <https://shorturl.at/hFI60>

- Сковорода, Г. (1994). *Твори у двох томах*. (Т. 1–2). Оберіги.
- Єрмоленко, А. М. (2022). Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*, 4, 7–26.
- Єрмоленко, А. М. (2023). Практична філософія Григорія Сковороди і сучасність: до 300-річчя від дня народження. За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 14 грудня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*, (2), 62–74.
- Панков, Г. Д. (2022, Квітень). *Досвід антропології «вглядування у себе» в пролозі сквородинівського «Наркіса»* [Тези конференції]. Філософська та художньо-літературна творчість Г. С. Сковороди у контексті проблем сучасного людського буття: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (квітень 2021 року), Дрогобич. <https://dspu.edu.ua/sites/history/wp-content/uploads/2022/06/filosofska-ta-xudozhno-literaturna-tvorchist-g.s-skovorody-u-konteksti-problem-suchasnogo-lyudskogo-buttya-pdf>
- Попович, М. (2007). *Григорій Сковорода: філософія свободи: Монографія*. Майстерня Білецьких.
- Саух, П. (2022). Оригінальність і самобутність філософії Григорія Сковороди. *Витоки педагогічної майстерності*, 30(2022), 5–10.

References

- The Bible or the books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament: translated from the Hebrew and Greek into Ukrainian* (1995). Bibliini tovarystva. [In Ukrainian].
- Vasianovych, H. (2022a). *Christian and philosophical personalism of Hryhorii Skovoroda (to the 300th anniversary of his birth)*. Norma. [In Ukrainian].
- Vasianovych, H. (2022b). The Problem of Man in the Christian-Personalistic Heritage of Hryhorii Skovoroda: History and Modernity (to the 300th anniversary of the birth of Hryhorii Savovych Skovoroda). In V. A. Kachkan (General Ed.), *Ukrainian Studies in Personalities — in the System of Higher Medical Education: a monograph* (Book 6, pp. 25–46). <https://shorturl.at/hFI60>. [In Ukrainian].
- Skovoroda, H. (1994). *Works in two volumes*. (Vol. 1–2). Oberihy. [In Ukrainian].
- Yermolenko, A. M. (2022). Practical philosophy of Hryhorii Skovoroda in the light of our experience. *Filosofska dumka*, 4, 7–26. [In Ukrainian].
- Yermolenko, A. M. (2023). Practical philosophy of Hryhorii Skovoroda and modernity: to the 300th anniversary of his birth. Based on the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on December 14, 2022. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, (2), 62–74. [In Ukrainian].
- Pankov, H. D. (2022, April). *The Experience of the Anthropology of “Peering into Yourself” in the Prologue of Skovoroda’s “Narcissus”* [Abstracts of the Conference]. *Filosofska ta khudozhno-literaturna tvorchist H. S. Skovorody u konteksti problem suchasnogo liudskoho buttia: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference* (April 2021), Drohobych. <https://dspu.edu.ua/sites/history/wp-content/uploads/2022/06/filosofska-ta-xudozhno-literaturna-tvorchist-g.s-skovorody-u-konteksti-problem-suchasnogo-lyudskogo-buttya-pdf>
- Popovych, M. (2007). *Hryhorii Skovoroda: philosophy of freedom: a monograph*. Maisternia Biletskykh. [In Ukrainian].
- Saukh, P. (2022). The originality and identity of the philosophy of Hryhorii Skovoroda. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 30(2022), 5–10. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 11.05.2024

Г. Д. Панков

доктор філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

А. А. Кікот

доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

H. Pankov

Doctor of Philosophy, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

A. Kikot

Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine